

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ АКТ»

На основі аналізу існуючих в сучасній правничій науці інтерпретацій понять, що відображають волевиявлення суб'єктів права, визначено риси, які притаманні категорії «правовий акт», що мають методологічне значення для дослідження інших споріднених правових понять, зокрема таких, як «правовий акт органу судової влади» та «правовий акт посадової особи судової влади».

Ключові слова: правовий акт, юридичний акт, правовий акт публічної влади, правовий акт органу судової влади, правовий акт посадової особи судової влади.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань сучасної правничої науки є уточнення її понятійного апарату. Складовою частиною цього апарату є категорія «правовий акт», розкриття змісту якої дозволить з'ясувати риси цього явища правової дійсності, а також надасть можливість його використання як родового поняття під час характеристики інших правових феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правових актів не нова для юридичної науки. Вона має комплексний та багатоаспектний характер. Вагомий внесок у її розробку зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як С.С. Алексєєв, М.О. Босенко, Р.Ф. Васильєв, О.Г. Мурашин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, І.А. Сердюк, Ю.О. Тихоміров, М.В. Цвік та інші.

Проте дотепер в загальнотеоретичній науці відсутня єдність учених у підході до інтерпретації категорії «правовий акт», а деякі існуючі наукові позиції є предметом дискусії.

Метою статті є спроба автора на основі аналізу існуючих у сучасній правничій науці інтерпретацій поняття «правовий акт» з'ясувати його риси, що мають методологічне значення для подальших наукових досліджень категорій «правовий акт органу судової влади» та «правовий акт посадової особи судової влади».

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використан-

ня діалектичного методу пізнання, а також формально-логічних методів аналізу і синтезу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової літератури з питання, що складає предмет розгляду, свідчить про наявність широкого та вузького підходів до розуміння категорії «правовий акт». Вказаний умовивід має відношення як до суб'єктів такого волевиявлення, так і до його змісту та способу об'єктивації в зовнішньому світі (тобто зовнішньої форми правового акту).

П.М. Рабінович категорію «правовий акт» визначає як формально-обов'язкове волевиявлення держави (її органу або уповноваженого нею суб'єкта) [1, с. 94]. Судження вченого, що розкриває зміст досліджуваного поняття, фактично обмежує коло суб'єктів такого волевиявлення лише державними органами або іншими суб'єктами права, яким така можливість делегована державою. Отже, обраний вченим підхід до розкриття змісту поняття є вузьким в частині суб'єктів волевиявлення та гранично широким в частині змісту такого волевиявлення та його форми.

Аналогічний підхід до розуміння поняття, що складає предмет розгляду, запропонований О.Ф. Скакун. Ідеться не лише про коло суб'єктів волевиявлення, але й про зміст такого волевиявлення, адже судження вченого про досліджуване правове явище, а також виокремлені суттєві ознаки однойменного поняття не враховують такого різновиду волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, як акт

тлумачення норм права. Про це свідчить така інтерпретація досліджуваного поняття: «правовий акт – це акт волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, відповідальності конкретних осіб за вчинене правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акту)» [2].

Правник виокремлює такі його суттєві ознаки:

1) виражає волю (волевиявлення) уповноваженого суб'єкта права, його владні веління;

2) має офіційний характер, обов'язковий для виконання;

3) спрямований на регулювання суспільних відносин;

4) встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини;

5) може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає специфічний результат (встановлення правових норм, їх застосування тощо);

6) становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки [2, с. 311–312].

С.С. Алексєєв категорію «правовий акт» визначає як належно (словесно-документально) оформлений зовнішній вираз волі держави, її органів, окремих осіб, що є носієм змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб. Вчений визначає такі основні риси правого акта-документа:

1) словесно-документальне вираження;

2) вольовий характер;

3) закріплення в акті змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб.

Науковець акцентує увагу на багатоглибкості досліджуваного феномену. Серед цих аспектів правник виокремлює дію (поведінку) суб'єктів права; результат правомірної дії, тобто юридично значу-

щий змістовний елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт «автономного» регулювання); юридичний документ, тобто зовнішнє словесно-документально оформлене втілення волі, що закріплює правомірну поведінку та її результат [3, с. 192–193].

Обґрунтована та сформульована С.С. Алексєєвим дефініція досліджуваного поняття доводить, що правник суттєво звузив обсяг цього поняття в частині способу об'єктивації волевиявлення суб'єктів, акцентувавши увагу лише на одній із трьох можливих зовнішніх форм такого волевиявлення – словесно-документальній (документальній).

Схожий підхід до розуміння досліджуваного поняття в частині не лише зовнішньої форми виразу правового акта, але і його змісту та суб'єктів волевиявлення обґрунтовують Ю.О. Тихомиров та І.В. Котелевська. На думку вчених, правовий акт є письмовим документом, що прийнятий уповноваженим суб'єктом права (державним органом, місцевим самоврядуванням, інститутами прямої демократії), який має офіційний характер та обов'язкову силу, є відображенням владного веління та спрямований на регулювання суспільних відносин [4, с. 17]. Аналіз наведеного вище судження правників свідчить про те, що будь-який правовий акт є, по-перше, письмовим документом; по-друге, волевиявленням органів публічної влади або соціальних спільнот (народу, територіальної громади, трудового колективу); по-третє, нормативним за своїм змістом.

У межах цього ж підходу розглядає досліджуване нами поняття М. Цвік. На думку дослідника, з усіх юридичних актів тільки правові (вчений розмежує терміно-поняття «юридичний акт» і «правовий акт» і останній розглядає як різновид юридичного акту – Л. Р.) містять норми права. Їх відмежування від інших юридичних актів М. Цвік здійснює на основі сукупності ознак нормативності, зокрема таких:

1) загального характеру (неперсоніфікованості) їх змісту;

2) можливості багаторазового застосування до передбачених нормою типових ситуацій;

3) первісності сформульованих у них прав і обов'язків.

Вчений наголошує, що термін «правовий акт» доречно використовувати лише щодо тих юридичних актів, яким властиві вищевказані риси актів класичних, які складаються із приписів, що містять норми-масштаби поведінки [5, с. 18].

О.Г. Мурашин ототожнює поняття «правовий акт» і «нормативно-правовий акт». Підтвердженням цього умовиводу є, по-перше, назва його наукової статті, у якій термін «нормативно-правовий» уживано у дужках як синонім до слова «правовий» (До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів); по-друге, правником запропонована інтерпретація категорії «правовий акт». Вчений досліджуване поняття розуміє як письмовий документ, що прийнятий правомочним суб'єктом права (державним органом, органом місцевого самоврядування) і має офіційний характер та обов'язкову силу, виражає владні веління і спрямований на регулювання суспільних відносин [6, с. 12].

Наведені позиції вчених фактично зводяться до ототожнення ними понять «правовий акт» і «нормативно-правовий акт» за змістом, проте, на нашу думку, з цим цілком погодитися не можна. Аргументом на користь такого умовиводу є обґрунтована С.С. Алексєєвим видова диференціація категорії «правовий акт», яка передбачає виокремлення поряд із нормативно-правовим актом і таких його різновидів, як інтерпретаційні акти нормативного або індивідуального характеру, акти застосування права, акти реалізації прав і обов'язків [7, с. 199].

Р.Ф. Васильєв поняття «правий акт» розуміє як волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини. Таке волевиявлення відбувається шляхом встановлення (зміни, відміни, зміни сфери дії) правових норм, а також встановлення (зміни, припинення) конкретних правовідносин, результати якого у вигляді велінь, звернень, угод тощо в установлених законом випадках фіксуються у документальній формі (акті-документі) [8, с. 25].

Аналіз судження вченого про досліджуване явище правової дійсності свідчить

про те, що правником дещо розширений обсяг цієї категорії як в частині суб'єктів волевиявлення, так і змісту волевиявлення. Вжитий вченим у запропонованій дефініції термін «уповноважений суб'єкт права» охоплює не лише органи публічної влади та їх службових і посадових осіб, але й соціальні спільноти, наприклад, народ або територіальну громаду.

Змістовний аспект волевиявлення вказаних суб'єктів відображений у словах *регулює суспільні відносини шляхом встановлення (зміни, відміни, зміни сфери дії) правових норм* (йдеться про нормативно-правові акти), встановлення (зміни, припинення) конкретних правовідносин (йдеться про правозастосовні акти). Водночас поза увагою вченого залишилися такі його різновиди, як правоінтерпретаційні акти.

Зважаючи на коло суб'єктів волевиявлення та об'єктивований результат такого волевиявлення, І.А. Сердюк розрізняє два підходи до розуміння досліджуваної категорії «правовий акт»:

1) правовий акт (у широкому розумінні) – це волевиявлення правоздатних суб'єктів права, об'єктивоване у вербальній, конклюдентній чи документальній формі, що породжує юридичні наслідки;

2) правовий акт (у вузькому розумінні) – це забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий (з погляду домінуючої частини населення) регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності [9, с. 81].

Крім того, урахування правником етимологічного аспекту терміну «юридичний акт» дозволило вченому сформулювати його визначення. Отже, юридичний акт – це забезпечене з боку держави формально-обов'язкове волевиявлення органів правосуддя, що має офіційний характер, здійснює регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує передбачені законом юридичні наслідки задля утвердження правопорядку [9, с. 81–82].

У контексті питання, що розглядається нами, не можна залишити поза увагою підхід до розуміння поняття «правовий акт», запропонований М.М. Карабековим. Він характеризується не лише суперечністю окремих теоретичних положень, сформульованих автором, але й їх неузгодженістю з наявною науковою парадигмою.

Категорію «правові акти» автор розуміє як акти, що встановлюють відносини між людьми, які, втілюючись у правову форму, стають правовідносинами – юридично сформульованими взаємообумовленими суб'єктивними правами і обов'язками учасників суспільних відносин. Правник виокремлює такі ознаки цього поняття, що не корелюють із вищенаведеною дефініцією:

1) вони є підставами для виникнення правовідносин у суспільстві;

2) слугують факторами регламентації соціальних зв'язків, що визначають їх цілі;

3) спрямовані на досягнення визначеного юридичного ефекту;

4) використовуються як засоби здійснення регулятивного впливу на суспільні відносини;

5) втілюються в юридичних документах, правореалізуючій практиці чи окремих діях [10, с. 16].

Для подальшого наукового аналізу вимагає залучення і теза вченого про те, що правові акти слід сприймати як засоби впливу на соціальні зв'язки, представлені в словесно-документальній формі, правореалізаційних або окремих діях різних суб'єктів, головним критерієм яких є здатність змінювати реальність юридичного світу, що виражається у встановленні або регламентації правових відносин.

Аналіз вищенаведених суджень вченого про феномен правових актів дає підстави для таких умовиводів:

1) по-перше, під час розкриття змісту досліджуваної категорії автор не уник очевидної тавтології (правові акти – це акти <...>);

2) по-друге, автор по-різному визначає їх роль (та функціональне призначення) в механізмі правового регулювання суспільних відносин. У визначенні поняття вона зводиться до встановлення відносин між людьми, а в ознаках, які виокре-

мив автор, – до підстав для виникнення правовідносин в суспільстві; цілевизначаючих факторів регламентації соціальних зв'язків, що спрямовані на досягнення певного юридичного ефекту; засобів здійснення регулятивного впливу на суспільні відносини;

3) по-третє, методологічно некоректною є теза вченого про те, що здатність правових актів змінювати реальність юридичного світу виражається у встановленні і регламентації правових відносин. Вказаний умовивід підтверджується теоретичним положенням про предмет правового регулювання, що вбачається не у правових, а в суспільних відносинах.

Висновки і пропозиції. Аналіз усього викладеного дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення під час дослідження категорій «правовий акт органу судової влади» та «правовий акт посадової особи судової влади»:

1) категорію «правовий акт» в аспекті змісту волевиявлення некоректно ототожнювати із поняттям «нормативно-правовий акт», адже останній є лише одним із його різновидів, як і правоінтерпретаційний та правозастосовний акти;

2) за способом об'єктивації в зовнішньому світі правовий акт як волевиявлення уповноважених суб'єктів права може мати три форми: документальну, словесну, конклюдентну (діяльнісну);

3) правовий акт органу судової влади та правовий акт посадової особи судової влади є різновидами правового акту за суб'єктами волевиявлення, а отже їм притаманні ті ж суттєві ознаки, що й категорії «правовий акт».

Список використаної літератури:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Т. 2. Москва: Юрид. лит., 1982. 360 с.
4. Котелевская И.В., Тихомиров Ю.А. Правовые акты: учеб.-практич. и справоч. пособ. Москва: Юринформцентр, 1999. 381 с.

5. Цвік М. Про систему юридичних актів. Вісник академії правових наук України. Харків, 2002. № 4 (31). С. 14–24.
6. Мурашин О.Г. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів. Інформація і право. 2014. № 2 (11). С. 10–15. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14mognpa.pdf>.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теорія – філософія: опыт комплексного исследования. Москва: «Статут», 1999. 712 с.
8. Васильев Р.Ф. О понятии правового акта. Вестник Московского университета. Москва, 1998. № 5. С. 3–25.
9. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро, 2016. № 1. С. 76–82.
10. Карабеков М.М. Правовые акты как средства формирования и реализации правовой политики: общетеоретический аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2010. 31 с.

Макарова Л. Р. Современная парадигма исследования понятия «правовой акт»

На основе анализа существующих в современной юридической науке интерпретаций понятий, отражающих волеизъявление субъектов права, определены черты, присущие категории «правовой акт», которые имеют методологическое значение для исследований других родственных правовых понятий, среди которых «правовой акт органа судебной власти» и «правовой акт должностного лица судебной власти».

Ключевые слова: правовой акт, юридический акт, правовой акт публичной власти, правовой акт органа судебной власти, правовой акт должностного лица судебной власти.

Makarova L. Modern paradigm of studying the concept of “legal act”

On the basis of the analysis of the existing interpretations of the concepts of the expression of the will of the subjects of law, the features that are inherent in the category of “legal act” and have a methodological significance for the study of other legal concepts, such as “legal act of the organs of court power” and “legal act of official subjects of court power”.

Key words: legal act, judicial act, legal act of public power, legal act of organs court power, legal act of official subjects of court power.